

נר חנוכה לפני השקיעה

א. הקדמה

כידוע, בערב שבת של חנוכה אנו מדליקים נרות חנוכה לפני שקיעת החמה, כפי שניתן לראות בפקס השולחן ערוך (תרעט, א):

בערב שבת מדליקין נר חנוכה תחלה ואח"כ נר שבת.

הדלקה זו נעשית בברכה כפי שמציין הרמ"א על אתר:

ומברך עליהם כמו בחול, אף על פי שמדליקין בעוד היום גדול.

על פניו דין זה קשה, שהרי מפשטות דברי מסכת סופרים (כ, א-ב) נראה שלא ניתן לברך לפני שקיעת החמה:

אמרו, בעשרים וחמשה בכסליו מדליקין נר חנוכה... מצות הדלקתו, משתשקע החמה ועד שתכלה רגל מן השוק... ואם הדליקו ביום, אין ניאותין ממנו, ואין מברכין עליו, שכך אמרו, אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו.¹

ואף מסברה קשה להבין זאת, שהרי מן הגמרא בשבת (כא, ב) עולה שזמן תחילת חיוב הדלקת נרות מתחיל בשקיעת החמה:

מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק.

וכיצד ניתן להדליק ולברך קודם הזמן? שאלה זו קשה במיוחד בערב חנוכה החל בערב שבת, כיצד ניתן להדליק ביום שכלל אינו חנוכה?

ניתן ליישב קושי זה באופן נקודתי לגבי הדלקת נרות חנוכה בערב שבת. מכיוון שלאחר שקיעת החמה לא ניתן עוד להדליק, יש מקום להבין שכחלק מתקנת

* בתודה ובהוקרה לרב יאיר קאהן שעזר לי בכתיבת המאמר.

1. יש להעיר שבניגוד לתחילת ההלכה בה הביטוי הוא "שקיעת החמה", סוף ההלכה אומרת שאין לברך "ביום", תוך כדי הנימוק עד שיאותו לאורו - ייתכן שכבר ברדת החשכה טרם שקעה החמה אפשר לברך שהרי ניאותין ממנו. אך פשט הדברים ש"ביום" בא בניגוד ל"שקיעת החמה".

מצוות נר חנוכה נקבע שבערב שבת זמן החיוב הוא קודם לשקיעת החמה. נקודה זו עולה בדברי **החתם סופר** (שו"ת חתם סופר ח"ו (ליקוטים), ז):²

דבשלמא נר חנוכה אי אפשר לשמנה ימים בלי שבת, ואם כן חשמונאים שתקנו הדלקת חנוכה מעיקרא הכי תיקנו, להיות זמן הדלקתו קודם לילה, ושייך 'וציונו', שהרי המתקנים כך ציוו מעיקרא.

באופן שונה ניתן לבאר, שגם אם זמן קיום המצווה אינו שונה בערב שבת, המניעה להדליק לאחר שקיעת החמה מביאה לכך שהדלקה זו נחשבת הכשר מצווה, ודי בכך כדי שניתן יהיה לברך על הדלקה זו. כך הסביר **תרומת הדשן** (קב):

אמנם מדמברכינן מבעוד יום... 'להדליק נר חנוכה', ואף על גב דאכתי ליכא מצוה, על כרחך היינו טעמא דמשום דאי אפשר בענין אחר חשיבא הכשר מצוה... דחשיב קיום העשה בהכשר מצוה כמו במצוה עצמה, ולכך מברכינן עליה.

הסברים אלו מבארים כיצד ניתן לברך על נרות חנוכה בערב שבת, אולם מצאנו **בשולחן ערוך** (תרעב, א) דין נוסף:

יש מי שאומר שאם הוא טרוד יכול להקדים מפלג המנחה ולמעלה, ובלבד שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק.

במקרה זה קשה יותר להסביר כיצד ניתן להדליק לפני שקיעת החמה, שהרי בימי חול נראה שזמן החיוב הוא שקיעת החמה, ובכל זאת מצאנו בדברי **המשנה ברורה** (תרעב, ג) והפרי **חדש** (תרעב, א) שניתן להדליק לפני השקיעה ועוד בברכה. כיצד ניתן אפוא לבאר היתר זה?

ב. שני קיומים בנר חנוכה

זמן החיוב

שאלתנו הניחה ששעת החיוב בנר חנוכה היא אך ורק משקיעת החמה ועד "שתכלה רגל מן השוק", ועקב כך התקשינו בדברי **השולחן ערוך** ואכן זה פשט הדברים במסכת סופרים ופשט הגמרא בשבת. אך דבר זה לא מוסכם על כל הראשונים, לדוגמה **הרשב"א** (שבת כא, ב ד"ה "הא") כתב³:

2. רעיון זה שההדלקה לפני השקיעה בערב שבת היא חלק מתקנת נר חנוכה עולה גם בדברי **הט"ז** (תרעג, ט) וה**חיד"א** (ברכי יוסף תרעב, א).

הא דאמרינן מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, מסתברא דלאו עיכובא הוא לומר דקודם לכן אם רצה להדליק אינו מדליק, **דהא ודאי אילו רצה להדליק מדליק סמוך לשקיעת החמה** דהא איכא פרסומי ניסא... אלא **דעיקר מצותה לחייבו להדליק אינה אלא משתשקע החמה**, והראיה הדלקת נר חנוכה בערב שבת דעל כרחין מקדים עם חשיכה לרבה דאמר בשילהי פירקין (לד, ב) משתשקע החמה בין השמשות... אלא ודאי מצוה קאמר ואילו רצה להדליק עם חשיכה מקדים, אלא מיהו נראה מדברי הרב בעל הלכות דדוקא קאמר משתשקע החמה ובערב שבת נמי מדליק משתשקע החמה כרב יוסף, שהוא ז"ל כתב בהלכות חנוכה הא דאמר רב יהודה אמר שמואל כוכב אחד יום שנים בין השמשות שלשה לילה, ואלמלא כתבה לכוונה זו למה כתבה בהלכות חנוכה.

הרשב"א טוען שזמן השקיעה אינו מעכב, אלא הוא רק עיקר המצוה. הוא מוכיח זאת מהדלקת נרות בערב שבת שאנו מדליקים קודם שקיעת החמה. אלא שהוא אומר שמדברי **הבה"ג** נראה שזמן החיוב הוא אך ורק משעת שקיעת החמה, ולא לפני.

אם כן, יכול להיות ששאלתנו על **השולחן ערוך** לא קשה כלל - ייתכן שהוא סובר **כרשב"א** ששעת החיוב על נרות חנוכה היא כבר מפלג המנחה וניתן להדליק גם בברכה אפילו לפני השקיעה. אך דבר זה מעלה מספר שאלות:

- א. מפני מה פסקו של **השולחן ערוך** מיועד רק לאדם שטרוד, ואין זה דין לכתחילה?
- ב. מדוע אם כן צריך שיהיה מספיק שמן בהדלקה כדי שהנר יישאר דלוק חצי שעה לאחר השקיעה אם החיוב הוא גם לפני השקיעה?
- ג. למה יש הגבלה דווקא לפלג המנחה?

שני קיומים

אם נעיין בדברי **הרמב"ם** בהלכות חנוכה (ג, ג) ניתן לראות כפילות בדבריו:

ומפני זה **התקינו חכמים** שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות **ולגלות הנס**, וימים אלו הן הנקראין

3. דברים דומים כתב **הר"ן** (שבת ט, א בדפי הרי"ף ד"ה "מצותה"). עיין בדברי **החיד"א** (ברכי יוסף תרעב, א) שהקשה על דבריהם ממסכת סופרים.

חנוכה והן אסורין בהספד ותענית כימי הפורים, **והדלקת הנרות בהן מצוה מדברי סופרים** כקריאת המגילה.

הרמב"ם, לאחר שהסביר שהתקינו חכמים לחגוג את חנוכה ולהדליק בו נרות, חוזר על דבריו ואומר שישנו חיוב הדלקה מדברי סופרים.⁴ נראה שניתן להסיק מדבריו שבהדלקת נר חנוכה ישנם שני קיומים שונים:

1. מעשה הדלקה – קיום במעשה.

2. פרסום הנס לרבים – קיום בתוצאה, שיהיה נר דלוק ויפרסם את הנס.

כך גם נוכל להבין מדוע תיקנו חכמים שתי ברכות על הדלקת חנוכה: ברכת "להדליק נר" שהיא ברכה הממוקדת במעשה הדלקה וברכת "שעשה ניסים" הממוקדת בנס שנעשה בחנוכה ובפרסומו. לכן, גם אדם שרק רואה נר חנוכה ומשתתף בפרסום הנס מברך "שעשה ניסים".⁵

אם נעיין בדברי **הרשב"א** נוכל לראות שהוא מסביר שניתן להדליק קודם שקיעת החמה משום שיש פרסום הנס בהדלקה זו, "אילו רצה להדליק מדליק סמוך לשקיעת החמה דהא איכא פרסומי ניסא". נראה אם כן לפי דברינו, שלפני שקיעת החמה ניתן לצאת ידי חובת קיום פרסום הנס אם יש בנר מספיק שמן בכדי לדלוק חצי שעה לאחר שקיעת החמה, על אף שלא הגיעה שעת חיוב המצווה, שהרי המדליק דואג לכך שיהיה קיום של פרסום הנס לאחר תחילת המצווה. אלא שניתן לעשות זאת רק בדיעבד, הואיל והמדליק מפספס את הקיום האקטיבי של מעשה ההדלקה, שהרי אינו יוצא בו ידי חובה מאחר שהדליק לפני הזמן.

אלא שהסבר זה מותיר מספר שאלות. הראשונה היא מדוע אם כן מגביל **השולחן ערוך** את יכולת ההדלקה לפלג המנחה, הרי אם כל הקיום של המצווה הוא דאגה לכך שיהיה פרסום הנס משקיעת החמה, מדוע שלא יוכל לדאוג לכך אפילו לפני פלג המנחה?

בנוסף, אין זה כל כך פשוט שעל מצווה ש"יהיה נר דלוק" ניתן לברך, שהרי **הרשב"א** בתשובותיו (א, יח) פסק שלא ניתן לברך על מצוות שאין בהן מעשה⁶:

4. וכן מצאתי שדייק הגר"ד סולובייצ'יק (מסורה ט, עמ' עא-עב).

5. עיין שבת כג, א.

6. אך ניתן לטעון שההדלקה הראשונית המביאה לכך שיהיה פרסום הנס היא מעשה המצווה, שהמצווה היא הדלקה לשם פרסום הנס, והמצוות עליהן דיבר **הרשב"א** הן מצוות שהאדם כלל לא אקטיבי בהן כמו שמיטת כספים, אולם עיין שם בהמשך התשובה שאומר שאין לברך על מתנות כהונה ובציץ אליעזר (ח"א, ו) שמסביר שזה

אלא כל מצוה שאין בה מעשה אין מברכין עליה כגון השמטת כספים וכיוצא בהן.

שיטת רבי יהודה

נראה שמקור פסקו של השולחן ערוך⁷ שניתן להדליק ולברך קודם שקיעת החמה הוא דברי האורחות חיים (חנוכה, טו) שמסביר שכשם שניתן לעשות הבדלה מפלג המנחה,⁸ כך ניתן להדליק נר חנוכה:

מי שהקדים אפי' בחול מפני שהוא טרוד יצא והוא שיהיה בפלג מנחה אחרונה דלא חמירי מהבדלה דאמרינן רב צלי של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס.

גמרא זו מבוססת על שיטת ר' יהודה במשנה בברכות (כו, א):

תפלת המנחה עד הערב; רבי יהודה אומר עד פלג המנחה.

לפי ר' יהודה זמן תפילת מנחה נגמר בפלג המנחה וניתן להתפלל ערבית כבר משעה זו. נראה ששיטת ר' יהודה מבוססת על כך שפעולות מפלג המנחה מיוחסות כבר ליום שלאחריו. כך ניתן לראות מהמשך הגמרא (כו, ב) שר' יהודה סובר שכבר בערב שבת בפלג המנחה, ניתן להתפלל תפילת שבת:

אמר רב חסדא: נחזי אנן, מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום - שמע מינה הלכה כרבי יהודה.

לכן גם אומרת הגמרא (כו, ב) שניתן להתפלל תפילה של מוצאי שבת ולהבדיל בפלג המנחה של שבת⁹:

תא שמע דאמר רב יהודה אמר שמואל: מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת, ואומר הבדלה על הכוס.

אלא שלפי זה יש להבין את דברי האורחות חיים, כיצד הוא למד את האפשרות להדליק נר חנוכה מהיכולת להבדיל? הרי את שיטת ר' יהודה ניתן ליישם רק לגבי

משום שאין בנתינה זו מעשה, ובמתנות כהונה לא ניתן לומר שהנותן לא אקטיבי במצווה ולא חלק מגרימת תוצאתה.

7. וכך נראה מדבריו בבית יוסף (תרעב, ב).

8. ועיין גם בדברי הב"ח (שו"ת הב"ח קכה) שהסביר בדומה את פסק השולחן ערוך: "דמאחר דהגיע פלג המנחה ומתפללין ערבית וגם קורין ק"ש אע"פ שלא שקעה החמה יכולין לברך גם על נר חנוכה".

9. עיין ברמב"ם (תפילה ג, ז) ממנו נשמע שהגמרא לא מבוססת על שיטת ר' יהודה אלא היא לכולי עלמא, ועיין בלחם משנה (שם).

דינים התלויים ביום, כמו הבדלה ותפילה, אך לא לגבי מצוות נר חנוכה,¹⁰ בה לכאורה זמן שקיעת החמה נובע מכך שזוהי השעה שמתחיל להחשיך ורק אז הנר מפרסם את הנס, כפי שניתן לראות מדברי **המרדכי** (הגהות מרדכי שבת, תנה):

מסוף שקיעת החמה דהיינו צאת הכוכבים דשרגא בטיהרא לא מהני.

חנוכה כיום של נס

על מנת להבין זאת יש להקדים ולעיין בגמרא בערכין (י, א) הדנה בימים בהם גומרים את ההלל:

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, **שמונה עשר ימים** שהיחיד גומר בהן את ההלל: שמונה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח.

מלשון הגמרא נראה שהמחייב בהלל הוא ה"יום", ישנם שמונה עשרה ימים בשנה שאופיים המיוחד מחייב לומר הלל. כך גם נראה מהמשך הגמרא המחפשת פרמטרים המייחדים את היום שיובילו לחיוב אמירת הלל:

מאי שנא בחג דאמר' כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא אמרינן כל יומא? דחג חלוקין בקרבנותיהן, דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן. שבת דחלוקה בקרבנותיה לימא! לא איקרי מועד. ראש חודש דאיברי מועד לימא! לא איקדיש בעשיית מלאכה, דכתיב: השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון שירה, ושאינן מקודש לחג אין טעון שירה... והא חנוכה דלא הכי ולא הכי וקאמר! משום ניסא.

הגמרא מביאה פרמטרים המראים את ייחודו של היום - נקרא מועד, התקדש בעשיית מלאכה ומביאים בו קורבנות שונים בכל יום - גורמים המבטאים את קדושתו של היום.

אלא שהגמרא שואלת על כך, מה מיוחד בחנוכה? הרי אין בחנוכה איסור מלאכה ואין בו קורבנות, הוא אינו יום קדוש. הגמרא עונה שבחנוכה היה נס. ניתן להבין את תשובת הגמרא בשתי דרכים:

א. אין אופי מיוחד ליום בחנוכה אך ניתן לומר הלל על הנס.

10. ניתן אולי להסביר שר' יהודה סובר שהלילה מתחיל כבר בפלג המנחה, וזמן נר חנוכה אינו דווקא "שקיעת החמה" אלא תחילת הלילה, ולכן ר' יהודה חולק גם על זמן הדלקת נר חנוכה. אלא שהסבר זה קשה, שכן הן מדברי **המרדכי** והן מלשון המשנה בברכות נשמע שבניגוד לחכמים שרואים את זמן המנחה עד הערב, ר' יהודה סובר שמנחה היא עד פלג המנחה בעוד שהוא מכיר בכך שה"ערב" מתחיל לאחר מכן.

ב. בחנוכה הנס יוצר אופי מיוחד ליום המוביל לחיוב אמירת הלל בימים אלו.

כפי שהערנו, מתחילת הסוגיה נראה שיש שמונה עשרה ימים בהם יש חיוב הלל בגלל האופי המיוחד שלהם, ונראה שיש להבין כאפשרות השנייה. כך גם נשמע מדברי השאלות דרב אחאי (וישלה כו) שאומר שיש חיוב לומר ברכת "שעשה ניסים" על יום החנוכה משום שנעשה ביום זה נס¹¹:

וכד מטי יומא דאיתרחיש להו ניסא לישראל כגון חנוכה ופורים מיחייב לברוכי ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה בחנוכה על שרגא בפורים על מקרא מגלה שנא' ויאמר יתרו ברוך ה'.

כך גם עולה מדברי הרמב"ם. הגמרא (שבת כא, ב) מתארת את קביעת חנוכה ע"י חכמים כ"ימים טובים בהלל והודאה", והסביר רש"י שהם נקבעו כך בשביל שיאמרו בהם הלל והודאה:

לא שאסורין במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה.

אלא שמדברי הרמב"ם (מגילה חנוכה ג, ג) עולה שחלק מקביעת החכמים הוא שאופי הימים יהיו של "הלל ושמחה":

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל.

אם כן, נראה שפרסום הנס על ידי נרות החנוכה הוא חלק מביטוי ויצירת אופי המיוחד של היום. ניתן להבין לפי זה כיצד ניתן לברך על קיום פרסום הנס למרות שבקיום עצמו אין בו מעשה, שהרי החלק החשוב בפרסום הנס הוא הפעולה שתוביל לכך שהנס יתפרסם, פעולה שבה האדם מבטא את אופיו המיוחד של היום.

נוכל לפי זה להבין את ההשוואה להבדלה בפלג המנחה: מטרת ההבדלה היא ביטוי ההבדל בין אופי השבת לבין אופי יום החול שלאחריו, וכך גם הדלקת נר החנוכה באה לבטא את אופיו המיוחד של היום – כיום של נס. לכן גם הדלקה

11. כך גם נשמע מדברי המאירי (שבת כג, א ד"ה "מי שאין") שאומר שיש לברך ברכת שהחיינו ושעשה ניסים על היום עצמו גם אם אין לו נרות להדליק, והסביר אותו שער הציון (תרעו, ג): "דהוא קאי על עצם היום טוב, אפשר דהוא הדין בזה דקאי על עצם הזמן דחנוכה שנעשו בו נסים ונפלאות". אך עיין במאירי במגילה (ד, א ד"ה "חייב") שסותר עצמו ואומר שברכת שהחיינו אינה על היום אלא על ההדלקה וצ"ע.

שדואגת לכך שיהיה פרסום לנס מספיקה בשביל ליצור את אופיו המיוחד של היום.

ג. ברכה לפני חיוב מצווה

עד כה הסברנו כיצד ניתן להדליק טרם שקיעת החמה, אך הנחנו שגם אם חלק מתקנת נר חנוכה הוא ביטוי אופיו המיוחד של היום, וגרימה מבעוד יום לכך שיהיה פרסום הנס מספיקה בשעת הדוחק כדי לצאת ידי חובה, עדיין קיום המצווה ופרסום הנס מתחיל אך ורק משקיעת החמה, שכן רק משעה שמחשיך רואים את הנר והוא מפרסם את הנס. אולם, אין זה כל כך פשוט שניתן לברך על קיום מצווה לפני זמנה.

כיסוי הדם

הרא"ש (חולין ו, ד) פוסק שאדם השוחט מספר חיות או עופות ברצף, אחת אחרי השנייה, די לו לברך על השחיטה הראשונה ואין צורך שיברך על השחיתות הבאות מכיוון שכיסוי הדם לא מהווה הפסק בין השחיתות. לטענתו, גם לגבי כיסוי הדם מספיקה ברכה על הכיסוי הראשון והשחיטה לא מהווה הפסק לכיסוי הדם של העופות או החיות הנשחטות לאחר מכן:

דכי היכי דמסקינן דכיסוי וברכת כיסוי לא הוי הפסק בין שני השחיתות להזיקו לברך על שחיתת העוף הכי נמי לא הוי שחיתת העוף הפסק בין שני הכיסוי להזיקו לברך על כיסוי השני.

התקשה **ר' שלמה איגר** (גליון מהרש"א י"ד יט) בדברי **הרא"ש**, כיצד הברכה שעל הכיסוי הראשון יכולה לחול על הכיסוי השני? והרי כל חיוב כיסוי הדם חל אך ורק לאחר השחיטה:

ולכאורה בפשוטו יש לחלק דהא חיוב כיסוי אינו בא כי אם אחר ששחט. היכן מצינו זה שיהא יוצא במברך בעוד לא נתחייב? ואם יברך בערב פסח סמוך לחשיכה על אכילת מצה ויאכל כשיחשך מסתברא דלא יצא בברכתו, ואף דיש לחלק קצת דהכא על כל פנים יש חיוב אלו שחט כעת, מכל מקום מנא לן זה?

הוא טוען שכשם שאדם שיברך בערב פסח סמוך לחשיכה על אכילת מצה ויאכל מיד כשיחשיך כנראה לא ייצא ידי חובת ברכה, כך גם לגבי כיסוי הדם. כלומר, **ר' שלמה איגר** הניח שלא ניתן לברך על מצווה לפני שעת חיובה.

ניתן להבין אם כן, שהרא"ש סבר שאפשר לברך על מצווה לפני שהתחיל זמן חיובה, ולכן ניתן לברך על כיסוי הדם גם קודם לשחיטת החיה או העוף.¹² אם כן, לכאורה היה ניתן להסביר שהמשנה ברורה פוסק כרא"ש, שאין צורך ששעת חיוב המצווה תתחיל על מנת שיהיה ניתן לברך עליה, ולכן ניתן לברך כבר מפלג המנחה על הדלקת נרות חנוכה. אלא שמסתבר שיש להגביל את דברי הרא"ש, שהרי אם נעיין בדברי ר' שלמה איגר נראה שהוא מציג לחלק בין מצוות "מחוסרות זמן", שעדיין לא הגיע זמנן, לבין מצוות שניתן לעשות בכל רגע נתון אלא שהן "מחוסרות מעשה", שחסר מעשה על מנת להתחייב במצווה.¹³ על פי חילוק זה, כאשר חסר רק מעשה על מנת להתחייב במצווה, כמו בכיסוי הדם, ניתן לברך גם לפני חיוב המצווה. אולם, כאשר זמן המצווה כלל לא שייך באותה השעה, כמו באכילת מצה ערב פסח, לא ניתן לברך גם לשיטת הרא"ש. לפי זה, לא סביר שניתן ליישם את שיטת הרא"ש בנר חנוכה, שהרי נר חנוכה לפני השקיעה הוא "מחוסר זמן",¹⁴ ועדיין עלינו להבין את פסק המשנה ברורה.

פדיון הבן

אלא שמצאנו בפדיון הבן מחלוקת דומה, האם ניתן לברך לפני יום השלושים, ופדיון הבן לפני יום השלושים הוא לכאורה מחוסר זמן.¹⁵

12. אך אין זה מוכרח בדברי הרא"ש. ניתן גם להסביר שעקרונית הוא מסכים לכך שלא ניתן לברך לפני זמן חיוב המצווה, אלא שהוא חולק על המנגנון של ברכה החלה על מצוות רבות וכך הסביר בשו"ת בצל החכמה (ה, קסז): "הרי דם שחיטה הראשונה לפניו, ושפיר מברך על כיסויו כדינו, וכיון שיש לאותה ברכה מקום לחול והיינו על הדם שהוא מכסה מיד לאחר שבירך, ממילא שפיר יכול לכוון לפטור בברכה זו גם הכיסוי של דם העוף שהוא עומד לשחוט אחר כך. כי ברכה שחלה כבר, יכולה להשתרע גם על דבר שלא היה אפשר עכשיו לברך עליו כלל" ואין כאן מקום להאריך בדבר.
13. יש להעיר שר' שלמה איגר לא מקבל את החילוק וסובר שגם אם המצווה "מחוסרת מעשה" אין לברך עליה לפני שהתחייב, אך החילוק מסתבר.
14. היה מקום להתלבט אם ניתן לקרוא למצוות הדלקת נר חנוכה באמצע שמונת ימי החנוכה "מחוסרת זמן", שהרי גם לאותו היום יש את אופי היום כיום פרסום נס, גם אם לא התחיל היום שלאחריו. אך אם כן הדין בנר הראשון של חנוכה היה צריך להיות שונה, ולא נראה שהשולחן ערוך מחלק בין הנר הראשון לשאר הימים.
15. ניתן גם להבין שנחלקו האם פדיון הבן שייך גם תוך ל' אלא שהאב פטור טרם התברר שבנו בן קיימא או שרק היום ה"ל' מחייב אותו בפדיון, עיין רש"י (בכורות מט, א ד"ה "יחזיר") ותוס' (שם ד"ה "מת בנו") ואכמ"ל.

תרומת הדשן (רסט) תוך כדי דיון על אדם שבנו הבכור אמור להגיע ליום השלושים בשבת, מציע שהאב ייתן לכהן את כסף הפדיון בערב שבת ויתנה שהפדיון יחול בשבת. אלא שהוא דוחה הצעה זו בטענה שלא יהיה אפשר לברך על נתינה כזו, שהרי עדיין לא הגיע זמן חיוב המצווה:

ותו דהיאך יעשה עם הברכות דברכת פדיון ושהחיינו, אם יברך בערב שבת בשעת נתינת המעות אכתי אין בנו פדוי לשמואל, וגם לרב אכתי לא מחייב לפדותו, והיאך יברך 'וציונו'.

חלק עליו **הראנ"ח** (עט) וטען שהסיבה שלא ניתן לברך במקרה זה היא טכנית גרידא – חשש שמא התינוק ימות באותם שלושים ימים והברכה תתגלה למפרע כברכה לבטלה:

ולענין הברכה אם מברך בתוך השלשים בשעת נתינת ה' סלעים לכהן או דוקא לאחר ל' שחלה עליו חובת הפדיון נראה דלכתחלה ודאי אין לו לברך קודם שלשים דהא אפשר שימות הבן תוך ל' ולא היה חייב בה' סלעים ונמצא למפרע ברכה לבטלה.

נראה אם כן, שלשיטת **הראנ"ח** אין בעיה לברך על מצווה קודם זמן חיובה, גם במצוות מחוסרות זמן.

ברם, מסתבר שגם ר' **שלמה איגר**, שלא מאפשר לברך על מצווה לפני זמנה (אפילו במצוות "מחוסרות מעשה"), יסכים עם **הראנ"ח** במקרה זה, שהרי ר' **שלמה איגר** אמר את דבריו במצוות שקיומן ומעשיהן מתקיימים יחדיו, אך בפדיון הבן ניתן לנתק את מעשה המצווה מקיומה וסביר שיהיה ניתן לברך כבר בשעת מעשה המצווה. אפשר שכבר במעשה הפדיון, לפני היום ה'ל', מקיימים את מעשה המצווה, גם אם קיומה ייעשה רק ביום ה'ל' – זאת אם נבין שפדיון הבן הוא מצווה הממוקדת בתוצאה, שהבן יהיה פדוי.¹⁶ מסתבר שבמקרה זה, כבר בשעה שעושים את מעשה המצווה ניתן לברך עליה, למרות שהקיום יחול רק לאחר זמן.¹⁷ אם כנים דברינו, ייתכן וגם **תרומת הדשן** יסכים שניתן לברך על

16. עיין במחלוקת בין **הרמ"א** (יו"ד שה, י) ל**ש"ך** (יו"ד שה, יא) וה**גר"א** (יו"ד שה, יז) אם ניתן לפדות ע"י שליח, וניתן לתלות זאת בשאלה האם המצווה היא במעשה האב או בתוצאה.

17. גם בפדיון הבן אם המצווה ממוקדת בתוצאה – כמובן שיש חובה על האב לדאוג לפדיון זה, שהרי לפי **החינוך** (יח) כל מטרת פדיון הבכורות היא ההכרה שהם שייכים לקב"ה וזכירת מכת בכורות במצרים: "משרשי מצוה זו, שרצה השם לזכותנו לעשות מצוה בראשית פרינו, למען דעת כי הכל שלו... ועוד, לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם יתברך

מעשה המצווה כשהוא מנותק מקיומה, אלא שלדעתו פדיון הבן הוא חובה במעשה הפדייה ולא ניתן להפריד בין המעשה לקיום ולכן לא מאפשר לברך לפני היום ה-ל'.

לפי זה, ניתן להבין כיצד ניתן לברך על קיום פרסום הנס לפני זמנו: לאחר שהראנו לעיל שמעשה המצווה יכול להתקיים כבר לפני השקיעה על ידי ביטוי אופיו של היום בדאגה לפרסום הנס, נוכל להבין כיצד אפשר לברך כבר בשעת מעשה המצווה למרות שקיומה יתחיל אך ורק משקיעת החמה. אלא שגם אם לא נקבל דברים אלו נוכל להסביר את דברי המשנה ברורה, וכפי שנראה.

נר חנוכה לאחר שתכלה רגל מן השוק

השולחן ערוך (או"ח תרעב, ב) פסק לגבי נר חנוכה שאדם שלא הדליק עד "שכלתה רגל מן השוק", עדיין יכול להדליק כל הלילה:

שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק... ומיהו הני מילי לכתחלה, אבל אם עבר זה הזמן ולא הדליק, מדליק והולך כל הלילה.

המגן אברהם (או"ח תרעב, ו) פסק שאין לברך על הדלקה זו על בסיס דברי המחבר עצמו **בבית יוסף** (ד"ה "מצותה"), שההדלקה לאחר שכלתה רגל מן השוק היא משום ספק.¹⁸ אלא שהעיר **המגן אברהם**, שמכך שהשולחן ערוך לא כתב זאת בהלכה, נשמע שדעתו היא שניתן לברך גם לאחר "שתכלה רגל מן השוק" על הדלקת נר חנוכה:

בבית יוסף כתוב דהוי ספיקא דדינא ואם כן משמע שאין לברך אבל מדסתם בשולחן ערוך משמע דעתו שיברך.

אלא שממספר מקומות ניתן לראות ששיטתו הכללית של השולחן ערוך היא שאין לברך על ספק מצווה. לדוגמה, לגבי מילה (יו"ד רסה, ג)¹⁹:

וכן אנדרוגינוס אין מברכין על מילתו, מפני שאינו זכר ודאי.

בבכורי מצרים, שהרגם והצילנו מידם", וצריך שהאב יכיר בכך על ידי גרימת פדיונו של בנו.

18. ע"פ דברי הר"י פורת המופיעים בתוס' (שבת כא, ב ד"ה "דאי").

19. וכך גם לגבי סוכה (או"ח תרמ, א ועיין שם במשנה ברורה).

אם כן, דברי השולחן ערוך צריכים עיון – אם הדלקת נר חנוכה לאחר שכלתה רגל מן השוק היא מספק, כיצד ניתן לברך עליה לשיטתו, שהרי כפי שראינו הוא פוסק שאין לברך על מצוות מספק?
היעב"ץ (מור וקציעה או"ח תרעב ד"ה "שם") הציע לחלק בין ברכה על נר חנוכה לבין ברכות על שאר מצוות²⁰:

ונראה לי ליישב קצת דעת הטור דמצוה זו דנר חנוכה שאני ודאי דברכתה מעכבת, לפי שכל עיקרה לפרסומי ניסא, וכי מדליק בלא ברכה לא מידי עביד, דהרואה סבר לצרכו הוא דמדליק, ולא מינכרא מילתא כלל דלשם מצוה קעביד... והיינו טעמא דמברכינן עלה בבית הכנסת אף על פי שאין החיוב מדין התלמוד, והיה די להדליק בבית הכנסת בלא ברכה, דהא נמי לספיקא דמיא... ואף על פי כן לא חששו לברכה שאינה צריכה מספק, כי חשבוה צורך המצוה לעשותה כהוגן, שאם ידליקוהו בלא ברכה, אין בו פרסום הנס, שיהיו סבורים שהדליקו נרות לצורך בית הכנסת, וכיון שראו שהלכה רופפת, אמרו שלא לזוז ממנהגן של ישראל, שתורה היא בכל כיוצא בזה, ומינה ניגמר אנו דהוא הדין המדליק בביתו מחמת ספק גם כן לא הפסיד הברכה. כך נראה לי בדעת הטור, ושהבית יוסף מודה לו בזה שאם אנו מצריכינן להדליק מספק, לא סגי דלא מברך ולכן קבע כן להלכה בסתם.

לטענתו, בניגוד לשאר המצוות בהן הברכה מהווה גוף עצמאי וחיצוני למצווה, בנר חנוכה חכמים תיקנו את הברכה כחלק מקיום המצווה עצמה וחלק מפרסום הנס שבה, שהרי ללא הברכה אדם שהיה מסתכל על ההדלקה היה חושב שהמדליק מדליק את הנר לצרכיו הפרטיים ולא לשם מצווה ובעקבות כך היה חסרון בפרסום הנס. בעקבות כך הברכה תוקנה כחלק ממעשה המצווה, על מנת להבהיר שההדלקה היא לשם מצווה. לכן, בניגוד לשאר מצוות שבהן במקרי ספק אין לברך, בנר חנוכה יש לברך גם כאשר יש ספק בקיום המצווה.
 ניתן להבין שהברכה בנר חנוכה שונה משאר ברכות המצוות משום שהיא מהווה חלק מפרסום הנס. לפי זה נוכל להבין כיצד אפשר לברך על הדלקה לפני השקיעה למרות שלא הגיע זמן חיובה, שהרי מטרת ההדלקה היא ביטוי ויצירת אופיו של היום כיום של נס, וללא ברכה מטרה זו חסרה שהרי יש פגיעה בפרסום הנס,

20. מודל דומה ניתן למצוא לגבי ברכות קריאת שמע. גם שיטת הרמב"ם במספר מקומות היא שאין לברך על מצוות מספק, אך בקריאת שמע (קריאת שמע ב, יג) פוסק שיש לברך גם אם קורא קריאת שמע מספק. הסביר הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א, ש"כ) שבניגוד לשאר מצוות, בקריאת שמע הברכות הן חלק מהקיום של הקריאה, והרחיב בכך הגרי"ד סולובייצ'יק (עיין לדוגמה: מסורה א', עמ' ה-ט) ואכמ"ל.

ואפילו אם עקרונית אין לברך על מצווה לפני שעת חיובה, בנר חנוכה הברכה היא חלק מקיום פרסום הנס.

ד. כבתה זקוק לה

הגמרא בשבת (כא, א-כא, ב) דנה בשאלת "כבתה זקוק לה": מה הדין כאשר לאחר הדלקת נר חנוכה כבה הנר – האם יש להדליקו מחדש או שמא די בהדלקה הראשונית בשביל לצאת ידי חובה ואין צורך בהדלקה מחודשת. משמע ממסקנת הגמרא שלהלכה אנו פוסקים ש"כבתה אין זקוק לה", שאם כבה הנר אין להדליקו מחדש, וכך גם פסק הרמב"ם (מגילה וחנוכה ד, ג):

הדליקה וכבתה אינו זקוק להדליקה פעם אחרת.

לפי מהלכנו עד כה, טענו שגם אם אדם מדליק לפני השקיעה בשביל לבטא את אופיו של יום, קיום המצווה יתחיל רק משעת השקיעה. מסתבר אם כן, שגם כשאנו פוסקים ש"כבתה אין זקוק לה", אם אדם הדליק לפני שקיעת החמה וכבה הנר לפני השקיעה יש לו להדליק מחדש, שהרי המצווה כלל לא קוימה. כך באמת טוען הבה"ג (חנוכה עמ' קנו):

והיכא דאדליק לה קודם שקיעת החמה וכבתה קודם שקיעת החמה, הדר מדליק לה משתשקע החמה משום דאדלקה בלא זמנה.

וכן פסק המהרש"ל (שו"ת פה)²¹ אפילו לגבי ערב שבת:

ואם כבתה בע"ש צריך לחזור.

אלא שמדברי הפרי מגדים (או"ח אשל אברהם תרעב, א) עולה שאפילו אם הדליק לפני השקיעה אין צריך להדליק מחדש במקרה שנכבה²²:

והנה בערב שבת אם לא נתן רק שיעור חצי שעה מצומצם ולא ידליק בלילה חצי שעה י"ל דיצא, דהא אם כבתה ערב שבת קודם הלילה אין זקוק לה... ומיהו כיון שהדלקה מצוה, א"כ וודאי מפלג בשעת הדחק הוה זמנה, א"כ י"ל דיעבד כשנתן שיעור שמן חצי שעה לבד די ואין חוזר ומברך עכ"פ, וצ"ע.

יש להבין את שיטתו, הרי אם נכבה הנר לפני השקיעה כלל לא קוימה המצווה, וכיצד ניתן לומר שהאדם יצא ידי חובה?

21. וכך גם פסק הט"ז (או"ח תרעג, ט).

22. וכן בבאור הלכה (תרעב ד"ה "ובלבד"), לפיהם בגלל הספק יש להדליק מחדש אך ללא ברכה.

נראה שמענה לבעייתנו ניתן למצוא בדברי הרמב"ן (שבת כא, א ד"ה "הא") שטוען שגם לדעה בגמרא ש"כבתה זקוק לה", בערב שבת "כבתה אין זקוק לה" אפילו שההדלקה לפני השקיעה, משום שחכמים תיקנו שתהיה בערב שבת רק מצוות הדלקה:

ושבת למ"ד כבתה זקוק לה דינו שוה לחול למ"ד כבתה אין זקוק לה... שבשבת לדברי הכל כבתה אין זקוק לה ואין לך בה אלא מצות הדלקה בלבד.

נשמע מדבריו שקיום מעשה הדלקה קיים כבר לפני שקיעת החמה בכל הימים, אלא שיש קיום נוסף בתוצאה, שצריך שיהיה נר דלוק לאחר שקיעת החמה. קיום זה נאמר רק בימי החול של חנוכה, אך בערב שבת חכמים ויתרו עליו והשאירו רק את קיום מעשה ההדלקה, ולכן בערב שבת לכולי עלמא "כבתה אין זקוק לה". לפיו דבריו, עולה שקיום מעשה ההדלקה מתחיל כבר מלפני שקיעת החמה. על פי זה נוכל להבין קושי נוסף שהיה במהלכנו הקודם, שהרי על פי דברינו עד כה הדלקה לפני שקיעת החמה לא כוללת את קיום מעשה ההדלקה, אך לפי הצעתנו לעיל, ששתי הברכות על נר חנוכה הן על שני הקיומים כשברכת "להדליק נר" היא על מעשה המצווה, כיצד ניתן לברך "להדליק נר" לפני השקיעה?²³ לפי הרמב"ן ניתן להבין זאת, שהרי לדעתו הנחתנו לעיל מוטעית, וקיום מעשה ההדלקה קיים כבר מלפני שקיעת החמה. ננסה להבין את שיטתו על ידי בחינת גדר מעשה ההדלקה.

ה. זכר למנורה

ממספר מקומות ניתן לראות שגדרי קיום מעשה ההדלקה הושפעו ממנורת המקדש, וזאת משום שמעשה ההדלקה הוא זכר לנס שהתקיים במנורת המקדש²⁴:

23. לא נראה מדברי המשנה ברורה והפרי חדש שהם חילקו בין ברכת "להדליק נר" ל"שעשה ניסים".

24. כך גם נשמע מדברי הרמב"ן על פרשת בהעלותך (במדבר ח, ב) שאומר שהדלקת נרות קיימת גם לאחר החורבן בחנוכה: "וראיתי עוד בילמדנו (תנחומא בהעלותך ה) וכן במדרש רבה (טו ו), אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור לאהרן אל תתירא, לגדולה מזאת אתה מוכן, הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו - וכל הברכות שנתתי לך לברך את בני אינן בטלין לעולם. והנה דבר ידוע שכשאין בית המקדש קיים והקרבנות בטלין מפני חורבנו אף הנרות בטלות, אבל לא רמזו אלא לנרות חנכת חשמונאי שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותנו".

1. **בעל המאור** (שבת ט, א בדפי הרי"ף)²⁵ אומר שאסור להשתמש באור החנוכה משום שחכמים השוו את נרות החנוכה למנורה:

אסור להשתמש לאורה של נר חנוכה כל תשמיש במשמע אפילו תשמיש דמצוה ותשמיש קדושה משום דקסבר כיון שהם **זכר לנרות ולשמן של היכל** אסורות הן בהנאה כל עיקר.

2. מצד אחד מצאנו בגמרא (שבת כא, א) שניתן להדליק נרות חנוכה בכל השמנים:

אמר רב הונא: פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - אין מדליקין בהן בחנוכה, בין בשבת בין בחול.

בעוד שמצד שני עולה בהמשך הגמרא (שבת כג, א) שיש עניין מיוחד בהדלקה בשמן ובמיוחד בשמן זית:

אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמנים כולן יפין לנר, ושמן זית מן המובחר.

והעיר על כך **המאירי** (שבת כא, א ד"ה "ממה")²⁶ שכשם שהנס היה במנורה שהודלקה בשמן, כך עדיף להדליק נרות חנוכה בשמן ומצוה מן המובחר להדליק בשמן זית, כמו שמצאנו במנורת המקדש:

ממה שכתבנו למדת שנרות של שעוה מותרות לנר חנוכה ומכל מקום נוי מצוה הוא לעשות בשמן **אחר שהנס היה בשמן** והוא שאמרו למטה כל השמנים יפים לנר ושמן זית מן המובחר ואף על פי שקצת מפרשים פירשוה לענין שבת בתוספות פירשוה לענין חנוכה ומטעם שכתבנו.²⁷

25. כך גם **ברשב"א** (שבת כא, ב ד"ה "אמר") ובר"ן (שבת ט, א ברי"ף ד"ה "הלכות"). עיין בדברי **הלבוש** (תרעג, ב) שמסביר את הדין שאסור להשתמש לאורם שני הקיומים הנ"ל: "אסור להשתמש לאורו, והטעם כדי שיהא ניכר לכל שהוא נר של מצוה לפרסם הנס... ועוד כיון שעל ידי נס שנעשה במנורה תקנוה, עשאוה כמנורה שאין משתמשים בה כלל, שהרי לפנים היתה עומדת בהיכל מקום שלא ראו בני אדם את אורה, ואפילו תשמיש ארעי כגון לעיין בהו מעות או למנותן לאורה".

26. מצאנו ביטויים נוספים **במאירי** (שבת כא, א) המשווים את נרות החנוכה למנורה, לגבי מותר השמן: "ומכאן אתה אוסרן לכל תשמיש שבעולם ויש באים בה מטעם איסור הנאה וקדושה גמורה הואיל והן זכר לנרות ולשמן היכל הקצהו מדעתו לגמרי". וכן לגבי חידוש הפתילות: "ואף חידוש הפתילות בכל לילה אינו מן הדין אלא דרך הדור ומדמיון נרות של מקדש".

27. עיין בדברי **הפני יהושע** (שבת כא, ב ד"ה "בפרש"י") שמתקשה שאם השוו את נרות חנוכה למנורה מדוע לא השוו לגמרי והצריכו דווקא שמן זית: "דפשיטא ליה לתלמודא

3. **הראב"ד** בהשגותיו על הרמב"ם (ברכות יא, טו) דן מדוע מברכים "להדליק נר של חנוכה" ולא "על הדלקת נר חנוכה", ומסביר שמדובר על אותה ברכה שבירכו על הדלקת המנורה במקדש:

מפני שזו הברכה הוקבעה על הנרות שבמקדש שהן של תורה לפיכך עשאוהו כשל תורה.

4. **ר' יצחק סגי נהור בנו של הראב"ד** (בקונטרס סוד הדלקת נרות חנוכה, מופיע בספר הזיכרון לרב יצחק הוטנר, עמ' תלה-תלו) מצריך להדליק את נר החנוכה בכלי היכול לעמוד מאיליו כדי לדמות את החנוכייה למנורת המקדש:

וכל כלי... שאינו יכול לעמוד מאיליו אלא שצריך לסומכו בדבר אחר, אינו ראוי לנר חנוכה... הכלי שאינו יכול לעמוד על שוליו אינו ראוי להדלקה, שאנו למדים נר חנוכה מנרות מנורת בית המקדש שהיו כלי מכלי המקדש.

5. **המנהיג** (חנוכה) הסביר בשם **הראב"ן** את המנהג להדליק נר חנוכה בבית הכנסת, שכשם שהנס היה במקדש כך מדליקים בבית הכנסת, ב"מקדש מעט":

שאינן שום סברא לומר דבעינן דומיא דמנורה מדלא תיקנו להדליק דווקא בשמן זית כמו שהיה במנורה".

ניתן לענות על שאלתו בשתי דרכים: 1. חכמים לא השוו את נרות חנוכה לגמרי לכל העניינים למנורה, אלא מדובר על "זכר למנורה" בלבד. כך עולה מדברי **הרב עובדיה יוסף** (ביע אומר ג, לה): "והן אמת שלא הקפידו שיהיה שמן זית לעיכובא כמו במנורה, התם היינו טעמא משום שבהרבה מקומות אין שמן זית מצוי כלל... ועוד יש לומר הואיל ונעשה נס בפך השמן שלא היה בו להדליק אלא ליום א' והדליק ח' ימים, ונמצא התוספת מרובה על העיקר ולא חשיב כל כך שמן זית. לכן רמזו זאת בהכשרת שאר שמנים, שאף במנורה מעלמא קא משבח... ועל כל פנים הואיל ואין היכר כל כך בין שמן זית לשאר שמנים לא גזרו להצריך שמן זית דוקא". 2. כפי שניתן לראות מהגמרא יש מצוה מן המובחר בשמן זית, ויכול להיות שללא שמן זית יש רק קיום אחד בהדלקת נרות חנוכה, הקיום שקראנו לו "פרסום הנס", אולם חסר בו קיום "מעשה ההדלקה".

ועיין בדברי **העטרת זקנים** (תרעג, א) המביא את דבריו המחודשים של **מהר"ל מפראג** שניתן להדליק אך ורק שמן ולא בנר שעווה או חלב: "אבל הגאון מהר"ל בר בצלאל כתב בספר נר מצוה... דמאחר שהנס נעשה על ידי שמן, צריך לקיים גם כן המצוה על ידי נרות של שמן, אבל בנרות של שעווה או חלב לא מקרי נר רק אבוקה, ופסול לנר חנוכה".

ועיין בהשגתו של **ר' משה פיינשטיין** (אגרות משה ו, מט) על דבריו: "זאין בכחו של מהר"ל מפראג אף שהיה גדול הדור לפוסלן, לכן כתב גם טעם זה שהוא רק למצוה מן המובחר לומר שאף שמקילין לענין דיעבד יזהרו לכתחלה להדליק בשמן איזה שמן שהוא משום שהנס נעשה על ידי שמן".

אלא נהגו כך על זה שהנס בא במקדש בית עולמי ועושים כמו כן במקדש מעט בגולה לפרסם הנס לפי שכולם מתקבצים שם.

6. **הברכי יוסף** (תרעט, ב) כתב שיש להקפיד להתפלל מנחה לפני הדלקת נרות חנוכה משום שמנחה תוקנה כנגד תמיד של בין הערביים ונרות חנוכה תוקנו כנגד נרות המנורה, והדלקת נרות המנורה צריכה להיות לאחר הקרבת תמיד של בין הערביים:

יש לזהר להתפלל מנחה בערב שבת של חנוכה ואח"כ להדליק נר חנוכה, כי תפלת מנחה נגד תמיד של בין הערבים ונר חנוכה זכר לנס הנעשה בנרות המנורה הנדלקות אחר תמיד של בין הערבים.

זמן כפול

אם כן, לשני הקיומים בנר חנוכה יש יסודות שונים – פרסום הנס וזכר לנס המנורה, ומסתבר אם כך שיש להם זמני חיוב שונים.²⁸ מצד פרסום הנס מסתבר שזמן החיוב הוא השעה שבה **אנשים הולכים בשוק** וישימו לב לאור הנרות. נראה אם כן, שכשהגמרא אומרת ש"מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק" היא דנה בקיום של פרסום הנס. כך נראה מדברי **המרדכי** (הגהות מרדכי שבת, תנה) שהבאנו לעיל, שהסביר ששעת השקיעה (לפיו, צאת הכוכבים) היא רלוונטית משום שאז ניתן לשים לב לאור הנרות.²⁹

מסוף שקיעת החמה דהיינו צאת הכוכבים דשרגא בטיהרא לא מהני.

אלא שטענו לעיל שניתן לפחות בדיעבד לדאוג לקיום זה קודם השקיעה ובכך לבטא את אופיו של היום.

אך לגבי קיום מעשה ההדלקה, מסתבר שזמנו שווה לזמן הדלקת המנורה. בגמרא במנחות (פט, א) עולה שזמן הדלקתה הוא כל הלילה כולו:

דתנו רבנן: מערב עד בקר... דבר אחר: מערב עד בקר – אין לך עבודה שכשירה מערב עד בקר אלא זו בלבד.

28. כך גם מצאתי במשאת משה (שבת סימן יט, ד"ה "ונראה").

29. וכן מדברי **הלבוש** (תרעב, א): "מצות נר חנוכה מסוף שקיעת החמה, שאז העם עוברים ושבבים ורואין וגם הנרות מאירין ואיכא פרסומי ניסא, מה שאין כן ביום דשרגא בטיהרא".

כך נראה שניתן להבין את פסק ה**שולחן ערוך** (תרעב, ב) שיש להדליק את הנרות עד שתכלה רגל מן השוק, אך בדיעבד ניתן להדליק גם לאחר הזמן הזה לאורך כל הלילה:

שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק... **שאז העם עוברים ושבים ואיכא פרסומי ניסא**... ומיהו הני מילי לכתחלה, אבל אם עבר זה הזמן ולא הדליק, מדליק והולך כל הלילה.

נראה שלכתחילה יש להדליק כאשר ישנם את שני הקיומים. אלא שלאחר שכלתה רגל מן השוק, אין כבר את הקיום של פרסומי ניסא, אך עדיין נשאר הקיום של הדלקת הנר ולכן עדיין ניתן להדליק.³⁰

זמן הדלקת המנורה

עדיין נשאר לנו לבדוק מהו **תחילת** זמן חיוב הדלקת הנרות מבחינת קיום מעשה ההדלקה.

מהפסוק בפרשת תצוה (שמות ל, ה) עולה שמדליקים את הנרות "בין הערביים" ביחד עם הקטרת הקטורת:

ובהעלת אהרן את הנרת בין הערבים יקטירנה קטרת תמיד לפני ה' לדרתיכם.

וכך גם לומדת הגמרא בפסחים (נט, א) שהדלקת הנרות והקטרת הקטורת בערב הן עבודות הבאות יחדיו:

בעידן דמדלקת נרות תהא מקטרא קטרת.

אותה גמרא בפסחים מפרטת את סדר הפעולות:

תמיד קודם לקטרת, קטרת קודמת לנרות.

כלומר, לאחר הקרבת התמיד של בין הערביים מתחילים את עבודות הלילה של המקדש שהן הקטרת הקטורת והדלקת הנרות.

וכן מפורש ברש"י במנחות (פט, א ד"ה "שכשר") ששעת הדלקת הנרות היא לאחר הקרבת התמיד:

שכשר מערב ועד בקר - שתהא כשרה אחר תמיד בין הערבים ואחר כל העבודות אלא זו.

30. זאת בהנחה ונבין שה**שולחן ערוך** פוסק דין זה בתורת "ודאי" ולא בתורת "ספק", בניגוד להבנת המגן אברהם (או"ח תרעב, ו) שראינו לעיל.

מהמשנה בפסחים (נח, א) עולה שהזמן העיקרי של הקרבת תמיד בין של הערביים הוא בשעה התשיעית ומחצה של היום³¹:

תמיד נשחט בשמונה ומחצה, וקרב בתשעה ומחצה.

הגמרא (ברכות כו, ב) אומרת שזמן זה נקרא "מנחה קטנה":

ואיזו היא מנחה קטנה - מתשע שעות ומחצה ולמעלה.

פלא המנחה

הגמרא בברכות (כו, ב) מסבירה את מחלוקתם של רבי יהודה וחכמים לגבי זמן המנחה, וטוענת שלר' יהודה סוף זמן הקרבת התמיד הוא פלא המנחה:

ומפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב? שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב; רבי יהודה אומר: עד פלא המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלא המנחה.

תוס' (שם ד"ה "עד פלא") התקשו מהו מקורו של ר' יהודה והסבירו אחרת את שיטתו:

תימה, מנא ליה הא? בשלמא עד תשע שעות ומחצה, דעד אותו זמן הוי תפלת המנחה ניחא, דהיינו מנחה קטנה, אבל הא - מנא ליה? ויש לומר דרבי יהודה סבירא ליה דתפלה כנגד קטרת תקנוה דכתיב תכון תפלתי קטרת לפניך.

לטענתם, ר' יהודה למד את זמן תפילת המנחה משעת הקטרת הקטורת. נראה שתוס' סברו שהקטרת הקטורת לוקחת כשעה וחצי לאחר זמן מנחה קטנה, ולכן היא באזור שעת "פלא המנחה", וכך הסביר הלחם משנה (תפילה ג, ב) את דברי תוס':

תירצו דודאי בתר זמן הקרבה אזלינן זמן הקרבה היה כלה בפלא המנחה משום דבקטורת סבירא ליה לרבי יהודה דהיה עיסוקו שעה אחת ומחצה ולכך קאמר דתחילת זמן מנחה קטנה מתחילת זמן הקרבת הקטורת דהיינו מ-ט' שעות ומחצה עד סופו דהיינו פלא המנחה.

כפי שראינו לעיל, שעת הדלקת המנורה הייתה צמודה לשעת הקטרת הקטורת, כך שזמנה היה באזור פלא המנחה.

31. עיין בגמרא בפסחים (נח, א) שנחלקו ר' יהושע בן לוי האם זהו זמן הקרבת התמיד מדאורייתא או שרק מדרבנן ומדאורייתא ניתן להקריב כבר מחצות היום (או שש וחצי שעות), אך בכל מקרה הזמן העיקרי בו היו מקריבים את תמיד של בין הערביים הוא זמן מנחה קטנה.

בעקבות כך, ניתן להבין אחרת את הגבלת **השולחן ערוך** להדלקה רק משעת פלג המנחה, שהרי זאת שעת הדלקת המנורה,³² ובה ניתן לקיים את קיום מעשה ההדלקה של נרות חנוכה.³³

חלוקה בין ברכות

אלא שעדיין נשארנו עם הקושי מהדברים במסכת סופרים שמהם נשמע ששעת חיוב ההדלקה מתחילה אך ורק מהשקיעה, ורק משעה זו ניתן להדליק עם ברכה.

32. הסבר זה פחות מסתדר עם דברי **האורחות חיים** שמקשר את האפשרות להבדיל מפלג המנחה להדלקת נר חנוכה לפני השקיעה, הסבר שהבית **יוסף** הלך על פיו. אולם יש לשאול – על פי ההסבר של **תוס'** בדברי ר' יהודה שמאפשר להתפלל מנחה עד פלג המנחה בגלל שהתפילה היא כנגד הקטורת, כיצד ניתן ליישם את שיטתו לעניין הבדלה מפלג המנחה? לכאורה שיטתו מוגבלת רק לתפילה. על פי מהלכנו ניתן להציע בדרך רחוקה במקצת שגם בהבדלה יש קיום מקביל לעבודה במקדש – ניתן להבין שהנר, הבשמים והיין מקבילים לעבודות סוף היום במקדש: הנר כמקביל להדלקת המנורה, הבשמים להקטרת הקטורת והיין לניסוך היין שניתן לעשותו גם בלילה במנותק מהזבחים (עיי' מנחות מד, ב). ועיי' במגיד **משנה** (שבת כט, א בעקבות גמרא בשבועות יח, ב) הלומד את דין ההבדלה מהפסוק בפרשת שמיני (ויקרא י, י): "ולהבדיל בין הקדש ובין החל" המופיע בהקשר למות נדב ואביהוא שהקריבו אש זרה עם קטורת, ובפרשייה זו מביאים את פסול שתוי יין במקדש. גם בהקשר הפרשייה ניתן לראות את מרכיבי ההבדלה כחלק ממערכת המשכן). נראה שרעיון זה נובע מכך שבנוסף ל"זמן הטבעי" של שבת הנגמר בלילה של יום השבת, יש להוציא את השבת ב"מערכת המקדש" ולעשות טקס המסמל את סוף עבודות היום שבמקדש ואכמ"ל. אולי על פי דברים אלו ניתן לקשר הסבר זה לדברי **האורחות חיים** אך דחוק.

33. אלא שיש להבין מדוע לפי מהלכנו התיר **השולחן ערוך** רק לאדם טרוד להדליק לפני השקיעה ולא התיר זאת לכתחילה, הרי לפי דברינו שני הקיומים מתקיימים כבר משעת פלג המנחה. ברם, מהלכנו מבוסס על הנחות רבות וייתכן שה**שולחן ערוך** הסתפק באחת מההנחות כמו בהשוואת דיני קיום מעשה ההדלקה למנורת המקדש, שניתן לקיים את קיום פרסום הנס לפני שקיעת החמה וכד', ולכן העדיף שידליקו לאחר שקיעת החמה אלא אם כן ישנו צורך אחר. עוד ניתן להציע שהיו לו חששות יותר טכניים, שהרי כפי שראינו ישנן שיטות הפוסקות שגם אם מדליק לפני שקיעת החמה, עדיין "כבתה – אין זקוק לה", וכדי לא להסתכן שייכבה הנר טרם שקיעת החמה, ושהאדם לא ייכנס לספק ברכה אם כבה הנר, העדיף **השולחן ערוך** להתיר לכתחילה רק משקיעת החמה להדליק נר חנוכה.

אך אם נדייק בדברי מסכת סופרים, נראה שהשוואה של זמן הברכה על נר חנוכה היא לברכת מאורי האש בנר ההבדלה, שאין לברך עליו "עד שיאותו לאורו":

ואם הדליקו ביום, אין נאותין ממנו, ואין מברכין עליו, שכך אמרו, אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו.

ברכת מאורי האש היא ברכה המוטלת על אדם הרואה את האש ולא ברכה שהמדליק את הנר חייב לברך. לפי זה ניתן להבין שדברי מסכת סופרים מוסבים על ברכת הראייה של נר חנוכה, שהרי מצינו שאדם הרואה נר חנוכה צריך לברך שעשה ניסים:

ורב ירמיה אמר: הרואה נר של חנוכה צריך לברך. אמר רב יהודה: יום ראשון - הרואה מברך שתים, ומדליק מברך שלש. מכאן ואילך - מדליק מברך שתים, ורואה מברך אחת.

אם כן, דברי מסכת סופרים כלל לא מהווים קושי על המשנה ברורה והפרי חדש, שהרי ההלכה במסכת סופרים דנה בברכה של האדם הרואה ולא של המדליק. כך גם תירץ שבט הלוי (ח"ג, פא), שמסכת סופרים דיברה אך ורק על ברכת שעשה ניסים של הראיה:

אבל עוד יש לומר דאין מסכת סופרים מדברת כלל מברכת הדלקה על הנרות... אבל מדברת מברכת שעשה נסים דראיה דזה ודאי אי אפשר רק לאחר הזמן דשרגא בטיהרא ליכא פרסומא ניסא.

נראה שההיגיון שעומד מאחורי דברים אלו הוא ההצעה שהעלנו לעיל: שתי הברכות על נר חנוכה הן כנגד שני הקיומים המצויים בנר חנוכה, וברכת שעשה ניסים המוטלת על הרואה היא ברכה על השתתפות בפרסום הנס. לפי זה גם ניתן להבין מדוע לא ניתן לברך אותה לפני שקיעת החמה, שהרי כל ההצדקה לברך לפני שקיעת החמה מצד קיום פרסום הנס הייתה שאדם שדואג לפרסום הנס מבטא בכך את אופיו של היום. אך כאשר מדובר על הרואה את הנר, אין בכך ביטוי של אופי היום, אלא רק השתתפות בפרסום הנס שמתחיל משעת השקיעה. זאת בניגוד לאדם המדליק את הנר שיכול לברך כבר מפלג המנחה, הן מצד מעשה ההדלקה והן מצד ביטוי אופיו של היום בהדלקה לשם פרסום הנס.

ו. סיכום

התקשינו בפסקו של השולחן ערוך כיצד ניתן להדליק ולברך על הדלקת נר חנוכה לפני זמן חיובה כשביסוד שאלתנו היו שתי הנחות:

א. זמן החיוב של הדלקת נר חנוכה הוא משקיעת החמה.

ב. לא ניתן לברך על מצוות לפני זמן חיובן.

על כל אחת מההנחות חלקנו באופן מסוים:

א. שני קיומים בנר חנוכה: הצענו שישנם שני קיומים בנר חנוכה: פרסום הנס

ומעשה הדלקה, וכל אחד מהם מושתת על יסוד שונה:

פרסום הנס – התוצאה של נר שמפרסם את הנס, וחלק ממטרתו הוא אפיון היום

כיום של נס.

הדלקה זכר למנורה – קיום מעשה הדלקה שגדריו הושפעו ממנורת המקדש.

ראינו שהדלקה מפלג המנחה והלאה יכולה לעלות לשני הקיומים מסיבות שונות

– לקיום פרסום הנס משום שהדלקה לשם פרסום הנס משקיעת החמה מבטאת

את אופי היום, ולקיום מעשה ההדלקה לאור העובדה שפלג המנחה הוא השעה

שבה הדליקו את מנורת המקדש.

ב. דין מיוחד בברכת נר חנוכה: ראינו שישנן שיטות שניתן לברך על מצווה לפני

זמן חיובה, והצענו שאולי כולם יסכימו שכאשר המצווה היא בתוצאה ולא

במעשה – ניתן לברך כבר בשעת מעשה המצווה שיוביל לתוצאה אפילו לפני

שהגיע זמן חיובה. הסברנו שגם אם לא יסכימו לכך, ניתן להסביר שנר חנוכה הוא

חריג: ברכת המצוות בדרך כלל חיצונית למצווה, אך בחנוכה הברכה היא חלק

ממעשה המצווה והיא חלק מהותי מפרסום הנס, ולכן גם כאשר מקיימים את

המצווה לפני זמנה ניתן לברך עליה.